

سوال

لطفا نگاه اسلام به قضا و قدر را برایم توضیح دهید و بگویید در این مورد چه اعتقادی باید داشته باشیم؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

سخن درباره‌ی نگاه اسلام به قضا و قدر شاید کمی به طول انجامد، اما برای آنکه این بحث سودمند باشد آن را با مختصری درباره‌ی قضا و قدر آغاز می‌کنیم سپس به اندازه‌ای که مجالمان اجازه دهد به شرح آن می‌پردازیم.

حقیقت ایمان به قضاء و قدر، باور قطعی به این حقیقت است که هر چه در این جهان رخ می‌دهد با تقدیر الله متعال است.

ایمان به قدر، رکن ششم از ارکان ایمان است و ایمان کسی جز به آن کامل نمی‌شود. در صحیح مسلم (۸) روایت است که به ابن عمر - رضی الله عنهما - خبر رسید که گروهی از مردم قدر را انکار می‌کنند، پس گفت: **اگر آنان را دیدی به آن‌ها بگو من از آن‌ها بیزارم و آنان نیز از من بیزارند؛ قسم به آنکه عبدالله بن عمر به او سوگند یاد می‌کند (یعنی الله) اگر یکی از آنان به اندازه‌ی کوه احد طلا داشته باشد سپس آن را انفاق نماید خداوند از وی نخواهد پذیرفت مگر آنکه به قدر ایمان بیاورد.**

سپس بدانید که ایمان به تقدیر صحیح نیست مگر آنکه شخص به هر چهار درجه‌ی قدر ایمان آورد:

۱ - ایمان به اینکه الله متعال همه چیز را به تفصیل از ازل می‌داند و حتی ذره‌ای ناچیز در آسمان‌ها و زمین از وی پنهان نمی‌ماند.

۲ - ایمان به اینکه الله همه‌ی این‌ها را پنجاه هزار سال پیش از آفرینش آسمان‌ها و زمین در لوح محفوظ نگاشته است.

۳ - ایمان به مشیت و اراده‌ی انجام شدنی الله و قدرت فراگیر او؛ بنابراین هیچ چیز - چه خیر و چه شر - در این جهان رخ نمی‌دهد مگر به مشیئت او.

۴ - ایمان به اینکه همه‌ی کائنات توسط الله آفریده شده‌اند، بنابراین او خالق آفریده‌ها و خالق صفات و افعال آنان است، چنانکه می‌فرماید: **ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ** [انعام/ ۱۰۲] (این است الله، پروردگار شما، هیچ معبودی جز او نیست، آفریننده‌ی همه چیز است).

برای آنکه ایمان به تقدیر، صحیح باشد، ایمان به این موارد واجب است:

- اینکه بنده صاحب مشیت و اختیاری است که به واسطه‌ی آن کارهایش متحقق می‌شود، چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: **لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا** [بقره/ ۲۸۶] (الله هیچ کس را جز به قدر توانایی‌اش تکلیف نمی‌کند).

- و اینکه مشیت و قدرت بنده از قدرت و مشیت الله خارج نیست، زیرا اوست که این قدرت را به انسان عطا کرده و نیروی تشخیص و انتخاب را به وی داده است: **وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ** [تکویر/ ۲۹] (و تا الله، آفریدگان جهانیان نخواهد، شما نیز نخواهید خواست).

- و اینکه تقدیر، راز الله در آفریدگان اوست؛ آنچه را برای ما بیان نموده یاد می‌گیریم و به آن ایمان می‌آوریم و آنچه از ما پوشیده داشته شده می‌پذیریم و ایمان می‌آوریم، و با عقل قاصر و فهم ناقص خود درباره‌ی کارها و احکام الهی جدل نمی‌کنیم، بلکه به عدالت کامل خداوند و حکمت فراگیر او ایمان می‌آوریم و می‌دانیم که او سبحانه و تعالی درباره‌ی کارهای خود مورد پرسش قرار نمی‌گیرد.

این خلاصه‌ی اعتقاد سلف صالح در این باب بود. اکنون به توضیح برخی از این قضایا می‌پردازیم:

اولاً: معنای قضا و قَدَر در لغت:

قضا در لغت به معنای محکم ساختن یک چیز و پایان رساندن یک کار است، و قدر به معنای تقدیر یعنی اندازه‌گیری و محاسبه است.

ثانیاً: تعریف شرعی قضا و قدر:

قَدَر یعنی مقدر شدن اشیاء در قدیم توسط الله متعال و علم او به وقوع آن در اوقات معین و با صفاتی مشخص است که خود وی می‌داند و نگاشته شدن آن توسط او سبحانه و تعالی و مشیت او و رخ دادن آن بر اساس آنچه مقدر نموده و آفریده شدن آن توسط اوست.

ثالثاً: آیا قضا و قدر با یکدیگر تفاوت دارند؟

برخی از علما این دو را متفاوت می‌دانند، اما شاید صحیح‌تر این باشد که در معنای کلی **قضا** و **قدر** تفاوتی ندارند و هر دو معنای هم را می‌دهند. در کتاب و سنت دلیل آشکاری برای تفاوت این دو نیست و بر این اتفاق هست که هرگاه یکی از این دو کلمه استفاده شود، معنای کلمه‌ی دیگر را نیز می‌دهد، اما این را باید در نظر گرفت که لفظ **قَدَر** بیشتر در نصوص کتاب و سنت وارد شده است که نشانه‌ی وجوب ایمان به این رکن است. والله اعلم.

چهارم: جایگاه ایمان به قدر در دین:

ایمان به قدر یکی از ارکان ششگانه‌ی ایمان است که در سخن رسول الله ﷺ آمده است؛ هنگامی که جبرئیل از ایشان درباره‌ی ایمان پرسید، ایشان فرمودند: [ایمان] این است که به الله و ملائکه‌ی او و کتاب‌ها و پیامبرانش و روز بازپسین ایمان بیاوری، و [همچنین] به تقدیر خیر و شر ایمان بیاوری مسلم (۸). لفظ قدر دو بار در قرآن یاد شده است: **إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ** [قمر/ ۴۹] (ما هر چیزی را به اندازه [ی مقدر] آفریده‌ایم) و **وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا** [احزاب/ ۳۸] (و فرمان الله، همواره به اندازه‌ای مقدر شده است).

پنجم: مراتب ایمان به قدر:

ایمان به قدر کامل نمی‌شود مگر آنکه بنده به این مراتب چهارگانه ایمان بیاورد:

۱- مرتبه‌ی علم: ایمان به اینکه علم خداوند همه چیز را در بر گرفته و حتی ذره‌ای در آسمان و زمین از وی پنهان نمی‌ماند و خداوند پیش از آفریدن مخلوقات به همه‌ی آنان آگاه بوده و با علم ازلی خود می‌دانسته که آنان چه خواهند کرد. ادله‌ی این مرتبه بسیار است، از جمله این سخن پروردگار متعال که می‌فرماید: **هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ** [حشر/ ۲۲] (اوست الله، معبودی [به حق] جز او نیست، دانای نهان و آشکار است) و اینکه می‌فرماید: **وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا** [طلاق/ ۱۲] (و به راستی که دانش الله هر چیزی را در بر گرفته است).

۲- مرتبه‌ی نوشتن: یعنی ایمان به این که خداوند مقادیر و اندازه‌های همه‌ی مخلوقات را در لوح محفوظ نگاشته است. دلیل آن، سخن پروردگار متعال است که می‌فرماید: **أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ** [حج/ ۷۰] (آیا ندانسته‌ای که الله آنچه را در آسمان و زمین است، می‌داند؟ این‌ها [همه] در کتابی [مندرج] است. قطعاً این بر الله آسان است).

و این سخن رسول الله ﷺ که می‌فرماید: **خداوند مقادیر آفریدگان را پنجاه هزار سال پیش از آفرینش آسمان‌ها و زمین نوشته است** مسلم (۲۶۵۳).

۳- مرتبه‌ی اراده و مشیت (خواست الله): ایمان به این که هر چه در این جهان رخ می‌دهد به مشیت الله سبحانه و تعالی است؛ هر چه بخواهد می‌شود و هر چه نخواهد نمی‌شود، و هیچ چیز از چارچوب اراده‌ی او خارج نیست.

دلیل آن قول خداوند متعال است که می‌فرماید: **وَلَا تَقُولَنَّ لشيءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ** [کهف/ ۲۳-۲۴] (و در مورد چیزی مگو که من آن را فردا انجام خواهم داد (۲۳) مگر آنکه الله بخواهد) و آنجا که می‌فرماید: **وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ** [تکویر/ ۲۹] (و تا الله، آفریدگان جهانیان نخواهد، شما نیز نخواهید خواست).

۳- مرتبه‌ی آفرینش: یعنی ایمان به این که الله تعالی همه چیز را آفریده، از جمله کارهای بندگان را؛ به عبارت دیگر، هیچ چیز در این جهان رخ نمی‌دهد مگر آنکه توسط الله آفریده شده است، زیرا خداوند متعال می‌فرماید: **اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ** [زمر/ ۶۲] (الله آفریدگان همه چیز است) و می‌فرماید: **وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ** [صافات/ ۹۶] (و الله شما را و آنچه انجام می‌دهید، آفریده است).

و سخن رسول الله ﷺ که می‌فرماید: **خداوند هر انجام دهنده و کار او را ساخته (آفریده) است** به روایت بخاری در **خلق أفعال العباد** (۲۵) و ابن ابی عاصم در السنة (۲۵۷ و ۳۵۸). آلبانی در سلسلة الصحيحة (۱۶۳۷) آن را صحیح دانسته است. شیخ ابن سعدی - رحمه الله - می‌گوید: **همانطور که الله آنان - یعنی مردم - را آفریده، همانطور نیز قدرت و اردهی آنان را آفریده؛ سپس آنان این کارهای متنوع از جمله طاعات و گناهان را با قدرت و اراده‌ای که الله خلق کرده انجام می‌دهند** الدررة البهية، شرح القصيدة التائية (۱۸).

هشدار از دخالت دادن عقل در مسائل مربوط به تقدیر:

ایمان به تقدیر، محک حقیقی ایمان صحیح به الله متعال و امتحانی دقیق برای فهم میزان شناخت انسان نسبت به پروردگار و نتایجی است که از این معرفت حاصل می‌شود، از جمله یقین صادقانه به خداوند و صفات جلال و کمالی که شایسته‌ی اوست، زیرا مساله‌ی قدر برای کسی که عنان عقل خود را رها سازد پر است از پرسش‌ها و علامات سوال و مردم در جدل و تاویل آیات قدر زیاده‌روی کرده‌اند و حتی دشمنان این دین در هر دورانی با مطرح ساختن این مساله و ایراد شبهات، سعی در متزلزل ساختن عقیده‌ی مسلمانان کرده‌اند؛ بنابراین جز کسی که پروردگار خود را با نام‌های نیک و صفات والایش می‌شناسد و امر خود را به پروردگار سپرده و به او اطمینان دارد، کسی بر ایمان صحیح پایدار نمی‌ماند. شک و شبهه به درون چنین کسی راه نمی‌یابد و این بی‌شک دلیل اهمیت ایمان به قدر در میان دیگر ارکان ایمان است. عقل نمی‌تواند به طول مستقل قدر را درک کند، چرا که تقدیر، راز خداوند در میان آفریدگان اوست و ما به هر آنچه خداوند در کتاب خود و بر زبان پیامبرش ما را از آن آگاه ساخته ایمان می‌آوریم و به آنچه درباره‌اش سکوت کرده [تسلیم هستیم و] به عدالت کامل و حکمت او ایمان می‌آوریم و می‌دانیم که او درباره‌ی آنچه انجام می‌دهد مورد پرسش قرار نمی‌گیرد و دیگران مورد سوال قرار خواهند گرفت.

والله تعالی اعلم و درود و سلام خداوند بر بنده و پیامبرش محمد و بر آل و اصحاب او.

مراجعه نمایید به: أعلام السنة المنشورة (۱۴۷) و القضاء والقدر فی ضوء الكتاب والسنة، نوشته‌ی شیخ عبدالرحمن المحمود، و الإيمان بالقضاء والقدر، اثر شیخ محمد الحمد.